

СЕКЦІЯ 8 ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.144

Білоусова О.С.
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу державних фінансів
Інституту економіки та прогнозування
Національної академії наук України

ВПЛИВ ЗАБОРГОВАНOSTІ ПІДПРИЄМСТВ НА ФІНАНСОВІ ПОТОКИ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано стан дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств, їх вплив на міжсекторальні фінансові потоки країни. Виявлено тенденцію зростання рівня боргової залежності підприємств, збільшення обсягу поточної дебіторсько-кредиторської заборгованості реального сектора, що негативно позначається на розрахунках із бюджетом, фінансовими корпораціями, домогосподарствами. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення державного регулювання фінансів підприємств для зменшення боргів та прискорення фінансових потоків підприємств.

Ключові слова: міжсекторальні фінансові потоки країни, фінанси підприємств, дебіторська заборгованість, зобов'язання, рівень боргової залежності.

Белоусова Е.С. ВЛИЯНИЕ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ФИНАНСОВЫЕ ПОТОКИ ГОСУДАРСТВА

В статье проанализировано состояние дебиторской задолженности и обязательств предприятий, их влияние на межсекторальные финансовые потоки страны. Выявлена тенденция роста уровня долговой зависимости предприятий, роста объема текущей дебиторско-кредиторской задолженности реального сектора, что негативно сказывается на расчетах с бюджетом, финансовыми корпорациями, домохозяйствами. Разработаны предложения по совершенствованию государственного регулирования финансов предприятий для уменьшения долгов и ускорения финансовых потоков предприятий.

Ключевые слова: межсекторальные финансовые потоки, финансы предприятий, дебиторская задолженность, обязательства, уровень долговой зависимости.

Bilousova O.S. EFFECT OF ENTERPRISES' DEBT ON FINANCIAL FLOWS OF THE STATE

The article analyzes the state of accounts receivable and liabilities of enterprises, their influence on cross-sectoral financial flows of the country. The tendency of growth of the level of debt dependence of enterprises, growth of current accounts receivable and payable indebtedness of the real sector is revealed, which negatively affects settlements with the budget, financial corporations, and households. Proposals have been developed to improve the state regulation of enterprise finances in order to reduce debts and accelerate financial flows of enterprises.

Keywords: cross-sectoral financial flows, enterprise finance, accounts receivable, liabilities, level of debt dependence.

Постановка проблеми. Зростання боргів реального сектора економіки є проблемою не лише підприємств, але й інших суб'єктів інституційних секторів, оскільки призводить до уповільнення міжсекторальних розрахунків, погашення зовнішніх боргів та зниження ефективності фінансових потоків країни. Ця проблема актуалізується особливо в умовах дефіциту вільного приватного капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дебіторсько-кредиторська заборгованість, стан розрахунків підприємств, фінансові потоки, відповідні макроекономічні ефекти є об'єктом досліджень багатьох науковців.

В.В. Баліцькою виявлено, що найбільшою за обсягами боргів групою суб'єктів інституційних секторів економіки є корпоративний сектор. Розширення запозичень знижує рівень фінансової незалежності підприємств та посилює загрозу банкрутства [1]. О.В. Ермошкіна та О.І. Горяча вважають, що зростання обсягів кредиторської заборгованості опосередковано впливає на збільшення кількості збиткових промислових підприємств [2].

Л.М. Шаблістою виявлено причини та наслідки збитковості, збільшення дефіциту власного капіталу, зростання обсягів позикового капіталу, уповільнення оборотності коштів у розрахунках, до яких, зокрема, віднесено: недосконалу систему управління грошовими потоками, низьку ефективність виробництва, відволікання грошових ресурсів у довгострокові

фінансові інвестиції (за нестачі грошових коштів для обслуговування власного поточного виробництва) [3].

Дебіторська заборгованість Е.Ю. Литовченко та С.Н. Коцур трактується як складовий елемент оборотних активів підприємства, визначений на конкретну дату, що характеризує його право на отримання грошових коштів від контрагентів за господарські операції в результаті минулих подій [4]. О.Є. Кузьміним, О.Б. Волович, Т.В. Лівощко та К.В. Бебех запропоновано виділяти групи факторів впливу на заборгованість: фактори макросередовища (менеджмент підприємства не має впливу на зміну дії факторів), мезооточення (менеджмент може частково впливати) та мікросередовища (підконтрольні менеджменту підприємства) [5; 6].

Л.В. Гуцаленко, І.С. Слободянюк, М.М. Нашкерська та інші вчені запропонували контролювати динаміку обсягів і структуру дебіторської заборгованості, зокрема торгових кредитів, розробляти ефективну кредитну політику й аналізувати вплив результатів цієї політики на динаміку показників ліквідності, оборотності дебіторської заборгованості, прибутковості [7–11]. Г.В. Блакіта, О.Т. Бровко, О.І. Гадзевич, Т.В. Давидюк, О.А. Сарапіна, О.С. Кірілкіна, Є.П. Гнатенко, Н.Р. Домбровська та ін. розглядали проблеми організації обліку й аналізу розрахунків із контрагентами підприємства; визначили окремі аспекти управління дебіторською заборгованістю, що забезпечуватимуть його успішність у короткостроково-

вому та довгостроковому періодах [12–17]. Н.Л. Марусяк досліджено проблеми забезпечення формування портфелю споживачів – отримувачів торгового кредиту, створення оптимальних умов кредитування, висування претензій та рефінансування боргу [18]. А.Я. Берсуцький та С.В. Прокоф'єва визначили, що процес управління грошовими потоками підприємства має включати такі етапи, як: забезпечення обліку грошових потоків і формування необхідної звітності; аналіз грошових потоків у попередньому періоді; оптимізація грошових потоків; планування грошових потоків у розрізі різних їхніх видів [19].

Мета статті полягає в оцінці дебіторсько-кредиторської заборгованості підприємств реального сектора економіки, наслідків впливу заборгованості на фінансові потоки країни та розробленні пропозицій щодо вдосконалення державного регулювання фінансів підприємств для зменшення боргів та прискорення фінансових потоків підприємств.

Вклад основного матеріалу дослідження. Важливими індикаторами фінансового стану підприємств, як відомо, є дебіторська заборгованість та зобов'язання. Недооцінка цих показників у процесі державного регулювання фінансами підприємств та управління на рівні суб'єктів господарювання спричиняє розбалансування фінансових ресурсів у системі, уповільнює фінансові потоки держави, а також негативно впливає на прибутковість, ліквідність підприємств та може призвести до банкрутства у разі їх неспроможності погашення своїх зобов'язань.

Під зобов'язаннями розуміється заборгованість підприємства, яка виникає в результаті минулих подій і погашення якої вплине на зменшення власних ресурсів, що мають економічні вигоди. Із цією категорією тісно пов'язана дебіторська заборгованість підприємства, яка розглядається в сумі визнаної та найбільш імовірної заборгованості, що має бути погашена контрагентами в певний момент часу. Понаднормативний приріст дебіторської заборгованості підприємства підвищує рівень ризику непогашення боргів, неотримання фінансових доходів від надання торгового кредиту, та, відповідно, збільшення витрат звичайної діяльності, економічних утрат від зменшення вартості активів у часі. На нашу думку, нормативне значення приросту дебіторської заборгованості має розраховуватися під час установлення фінансової політики підприємства виходячи із темпів зміни обсягу реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), чистого прибутку (збитку), вартості монетарних активів тощо.

Непропорційне зростання дебіторської заборгованості призводить до зміни структури поточних активів, а саме: скорочення частки активів, призначених для забезпечення операційного циклу під-

приємства, зокрема активів, що генерують дохід. Структура поточних активів станом на 01.01.2010 мала такий вигляд: 19,9% – оборотні активи в запасах товарно-матеріальних цінностей; 64,3% – дебіторська заборгованість; 7,4% – поточні фінансові інвестиції; 5,4% – грошові кошти та їх еквіваленти; 3,0% – інші оборотні активи. Таким чином, найбільшу питому вагу мала дебіторська заборгованість, що свідчило про суттєве відволікання фінансових ресурсів із товарно-грошового кругообігу.

Станом на 01.01.2016 частка оборотних активів у запасах товарно-матеріальних цінностей становила 20,7%; дебіторська заборгованість – 61,3%; поточні фінансові інвестиції – 5,5%; грошові кошти та їх еквіваленти – 7,3%; інші оборотні активи – 5,2%. За 2010–2016 рр. обсяг дебіторської заборгованості зріс удвічі, або на 1 299,3 млрд грн. Незначне зменшення частки дебіторської заборгованості (на 3 в. п.) за цей період відбулося за рахунок зростання витрат майбутніх періодів (на 2,2 в. п.) та запасів товарно-матеріальних цінностей (на 0,8 в. п.). У промисловості питома вага дебіторської заборгованості в обсязі поточних активів становила 63,9% (станом на 01.01.2016), що на 2,6 в. п. більше за загальний показник по національній економіці. Поточна ситуація є критичною з огляду на те, що основними джерелами фінансування оборотних активів (у більшості дебіторської заборгованості) є кредиторська заборгованість підприємств за товари, роботи, послуги та інші позики, включаючи короткострокові кредити банків. Питома вага цих джерел фінансування протягом 2008–2016 рр. у середньому становила 74% та 15%, відповідно.

Таким чином, відбувається взаємне накопичення дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств реального сектора економіки, фінансових та інших установ (табл. 1).

Наявна тенденція до зростання поточної дебіторської заборгованості та зобов'язань значною мірою пояснюється приростом грошової маси. Враховуючи, що, за прогнозом Національного банку України, приріст грошової маси в 2017 р. становитиме 13,2%, у 2018 р. – 14,5%, слід очікувати й подальше зростання заборгованості підприємств [20].

На збільшення дебіторської заборгованості та зобов'язань також впливає підвищення курсу іноземної валюти. Сума заборгованості підприємства, що обліковується в іноземній валюті (на монетарних статтях), має обчислюватися з використанням валютного курсу на дату балансу. Отже, внаслідок «технічного» перерахунку заборгованості в іноземній валюті зростає вартість дебіторської заборгованості та зобов'язань, які відображаються у балансі в національній валюті. Це суттєво вплинуло на зростання заборгованості (у грив-

Таблиця 1

Заборгованість підприємств та рівень боргової залежності

Рік*	Обсяг поточної дебіторської заборгованості, млн. грн.	Обсяг поточних зобов'язань, млн. грн.	Абсолютне перевищення поточних зобов'язань над дебіторською заборгованістю, млн. грн.	Відносне перевищення поточних зобов'язань над дебіторською заборгованістю	Рівень боргової залежності
2008	692 205,2	992 270,1	300 064,9	1,43	1,30
2009	1 023 035,2	1 449 431,9	426 396,7	1,42	1,79
2010	1 217 895,8	1 705 408,3	487 512,5	1,40	1,82
2011	1 374 810,4	1 891 268,2	516 457,8	1,38	1,80
2012	1 499 971,5	2 183 258,9	683 287,4	1,46	1,86
2013	1 701 397,3	2 472 841,7	771 444,4	1,45	1,77
2014	1 778 103,7	2 689 338,2	911 234,5	1,51	1,93
2015	1 962 772,1	3 151 253,0	1 188 480,9	1,61	3,05
2016	2 517 203,5	4 114 903,2	1 597 699,7	1,63	2,53

Примітка: * - станом на початок року.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

невому еквіваленті), збільшення обсягу витрат та зниження фінансового результату діяльності підприємства.

Рівень боргової залежності підприємств за 2008–2016 рр. збільшився з 1,30 до 3,05 та на 01.01.2016 становив 2,53. Такий стан свідчить про наявні потенційні ризики втрати платоспроможності, непогашення підприємствами своїх поточних зобов'язань та боргів перед бюджетом, фінансовими корпораціями, домогосподарствами.

Прострочена заборгованість підприємств суттєво впливає на міжсекторальні фінансові потоки країни. До основних причин збільшення простроченої дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств можуть бути віднесені:

- необґрунтованість нормативних термінів проведення розрахунків у іноземній валюті, відсутність нормативів для внутрішньосекторальних розрахунків у національній валюті;
- відсутність належної фінансової політики підприємств щодо управління розрахунками, фінансового планування, внутрішнього контролю та аудиту;
- недостатність власних фінансових ресурсів підприємств для фінансування оборотних активів, що покривається здебільшого через збільшення кредиторської заборгованості за товари, роботи, послуги (залучення кредитних та інших позикових ресурсів є малодоступним та неефективним для підприємств);
- низька прибутковість діяльності через неналежний рівень конкуренції, високу собівартість продукції (товарів, робіт, послуг), відсутність енерго- та ресурсозберігаючих технологій, зростання ринкової вар-

тості сировини та паливо-енергетичних ресурсів, низька продуктивність праці протягом тривалого періоду тощо.

Нарощення прострочених дебіторської заборгованості та зобов'язань підприємств, неспроможність погасити борги перед бюджетом, працівниками, банками, лізинговими компаніями та іншими контрагентами, перехід до бартерних розрахунків на рівні суб'єктів господарювання реального сектора утворюють негативні наслідки для інших суб'єктів фінансової системи. При цьому приріст зобов'язань підприємств реального сектора економіки має загрозовий для фінансової безпеки держави обсяг. Так, протягом 1998–2010 рр. відношення поточних зобов'язань до ВВП у середньому становило 144%, а за період 2011–2015 рр. – 180,4%. У 2015 р. обсяг поточних зобов'язань перевищував ВВП більш як у два рази.

Зазначений факт свідчить про те, що проблема скорочення дебіторської заборгованості та зобов'язань потребує вирішення не лише в площині фінансів підприємств.

На державному рівні зростання простроченої заборгованості суб'єктів господарювання спричиняє дефіцит грошових коштів, уповільнює рух фінансових ресурсів. Основними наслідками впливу заборгованості на фінансові потоки країни нами визначено:

- *високий рівень боргів підприємств перед державним та місцевими бюджетами.* Загальний обсяг податкового боргу на 01.01.2015 становив 26,9 млрд грн., або 55,2% від загального обсягу поточних зобов'язань підприємств за розрахунками з бюджетом (табл. 2). У 2015 р. обсяг податкового

Таблиця 2

Податковий борг платників податків (станом на 01.01.2015), тис. грн.

Назва області	Всього	у тому числі:	
		податок на прибуток підприємств (11020000)	податок на додану вартість (14010000)
Вінницька	277 185,9	45 217,8	120 350,8
Волинська	402 165,4	112 045,6	223 786,7
Дніпропетровська	828 111,8	188 587,6	383 146,6
Донецька	2 516 239,5	526 359,3	1 069 236,7
Житомирська	221 692,4	52 742,8	109 359,3
Закарпатська	153 528,2	19 400,2	64 791,0
Запорізька	1 139 947,9	558 482,3	478 736,7
Івано-Франківська	779 877,8	59 004,5	154 355,5
Київська	1 148 419,4	232 749,9	578 215,5
Кіровоградська	301 260,1	58 938,5	166 343,2
Луганська	1 027 741,8	158 900,9	287 544,2
Львівська	1 331 306,7	251 427,3	573 547,5
Миколаївська	380 873,4	77 713,1	202 328,9
Одеська	350 794,3	67 136,0	159 710,2
Полтавська	665 369,6	108 352,3	198 362,8
Рівненська	289 468,8	80 193,8	88 018,2
Сумська	1 314 335,3	96 365,0	312 786,7
Тернопільська	160 155,7	47 203,4	73 567,4
Харківська	1 696 024,9	636 095,1	765 989,3
Херсонська	253 930,3	75 019,4	109 179,5
Хмельницька	257 146,4	73 408,4	103 946,2
Черкаська	319 205,2	58 710,6	191 326,5
Чернівецька	322 664,8	24 342,2	187 570,1
Чернігівська	437 515,5	39 574,5	115 021,6
м.Київ	6 588 984,4	1 745 203,1	3 301 557,1
Інші	1 753 594,20	329 151,90	424 489,90
Окружна ДПС-Центральний офіс по обслуговуванню ВПП	1 933 825,6	749 460,9	934 291,2
ВСЬОГО	26 851 365,3	6 471 786,4	11 377 559,3

Джерело: Державна фіскальна служба України. Інформація про податковий борг без урахування податкового боргу платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства або щодо яких судом прийнято рішення (постанова) про зупинення провадження у справі до Зведеного бюджету України

боргу збільшився до 29,9 млрд грн., або на 11%, а обсяг розстрочень та відстрочень грошових податкових зобов'язань підприємств перед бюджетом збільшився у три рази – до 19,2 млрд грн. [21];

• *збільшення рівня ризиків держави за боргами підприємств.* Фіскальні ризики виникають унаслідок непогашення підприємствами зобов'язань перед зарубіжними банками, іншими фінансовими установами (під час здійснення запозичень під державні гарантії) [22];

• *нецільове використання фінансових ресурсів, наданих державою* у вигляді податкових пільг, неналежне виконання державних замовлень, оскільки відбувається переспрямування їх на погашення поточних зобов'язань [21; 23];

• *зменшення доходів домогосподарств через невилатку підприємствами заробітної плати працівникам.* Прострочена заборгованість підприємств має тенденцію до зростання: на початок травня 2017 р. вона становила 2 185,2 млн. грн.

Загострення проблеми з непогашення взаємних боргів, що уповільнює рух фінансових ресурсів на макро- і мікроекономічних рівнях, потребує розроблення механізмів управління дебіторською заборгованістю та зобов'язаннями, а також включення їх до складників системи державного регулювання. Запровадження таких механізмів у післякризові періоди є необхідною передумовою подальшого відновлення тенденції до фінансової рівноваги на якісно новому рівні та розвитку національної економіки.

З метою вдосконалення державного регулювання фінансів підприємств для забезпечення зменшення боргів та прискорення фінансових потоків підприємств пропонується: 1) скоротити строк позовної давності до одного року під час здійснення господарських операцій із реалізації товарів, робіт, послуг у межах України через внесення відповідних змін до Податкового та Цивільного кодексів України; 2) ввести обмеження до розпорядчиків документів із питань управління суб'єктами господарювання державного сектору економіки: щодо застосування основних засобів як застави під час операцій із відстрочення платежів; продажу боргів державних підприємств, які призводять до зміни форми власності; 3) посилити державний фінансовий контроль над погашенням підприємствами заборгованості перед бюджетом та працівниками; над ефективністю і результативністю використання податкових пільг, бюджетних коштів, коштів, отриманих на умовах пільгових кредитів, та залучених інвестицій; над рухом фінансових ресурсів та суттєвими ризиками, які виникають у результаті таких операцій.

Висновки. Прострочена заборгованість підприємств негативно впливає на фінанси суб'єктів інституційних секторів економіки, фінансові потоки країни, а також на рівень якості виконання державою своїх функцій, що ускладнює забезпечення розвитку економіки на інноваційній основі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баліцька В.В. Накопичення боргів у національній економіці / В.В. Баліцька // Actual problems of economics. – 2013. – 1(139). – С. 142–153.
2. Єрмошкіна О.В., Горяча О.І. Динамічне управління ресурсним потенціалом промислового підприємства / О.В. Єрмошкіна, О.І. Горяча // The Economic Messenger of the NMU. – 2012. – № 1. – С. 32–42.
3. Шабліста Л.М. Вплив фінансової кризи на стан оборотного капіталу підприємств реального сектору економіки та шляхи нейтралізації її негативних наслідків / Л.М. Шабліста // Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2013. – С. 81–87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vier_2013_13_16.

4. Литовченко Е.Ю., Коцур С.Н. Теоретические аспекты определения сущности дебиторской задолженности / Е.Ю. Литовченко, С.Н. Коцур // Бизнес Информ. – 2011. – № 2(1) – С. 102–106.
5. Кузьмін О.Є., Волович О.Б. Фактори впливу на заборгованість підприємства та їх класифікація / О.Є. Кузьмін, О.Б. Волович // Бизнес Информ. – 2013. – № 1. – С. 200–204.
6. Лівощко Т.В., Бебех К.В. Дослідження факторів динаміки дебіторської заборгованості підприємства / Т.В. Лівощко, К.В. Бебех [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_6_143.pdf.
7. Нашкерська М.М. Управління дебіторською заборгованістю у структурі оборотного капіталу підприємства / М.М. Нашкерська // Менеджмент та підприємство в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 136–140.
8. Гуцаленко Л.В., Слободянюк І.С. Контроль дебіторської заборгованості в управлінні підприємством / Л.В. Гуцаленко, І.С. Слободянюк // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 1(56). – Т. 3. – С. 154–159.
9. Love, I., Zaidi, R., 2010. Trade Credit, Bank Credit and Financial Crisis-super. International Review of Finance, Vol. 10, issue s1, 125-147 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2443.2009.01100.x/abstract?jsessionid=7D9C9EEA8065C620F21FBB472B42DD7A.f03t03>.
10. Bougheas S., Mateut, S., Mizen, P., 2009. Corporate trade credit and inventories: New evidence of a trade-off from accounts payable and receivable. Journal of Banking & Finance, vol. 33, issue 2, 300–307 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378-4266\(08\)00183-0](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378-4266(08)00183-0).
11. Miwa, Y., 2010. The Reality of Trade Credit and its Link to Bank Borrowing and Inventory: Correlation Coefficients and Multiple Regressions" (in Japanese) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://econpapers.repec.org/scripts/search.pft?ft=receivables%20and%20payables;pg=11;wp=checked;art=c checked;bkchp=checked;soft=checked;auth=checked;ar=checked>.
12. Гадзевич О.І. Аналіз стану грошових розрахунків як засіб підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства / О.І. Гадзевич // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – 2015. – Вип. 1(45). – Т. 2. – С. 239–242.
13. Сарапіна О.А., Кірілкіна О.Є. Методологічні основи аналізу дебіторської заборгованості / О.А. Сарапіна, О.Є. Кірілкіна // Вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – Вип. 3. – С. 865–868.
14. Блакіта Г.В., Бровко О.Т. Актуальні питання управління дебіторською заборгованістю / Г.В. Блакіта, О.Т. Бровко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки». – 2012. – № 3(69). С. 23–29.
15. Давидюк Т.В. Визнання та оцінка поточної дебіторської заборгованості: напрями вдосконалення / Т.В. Давидюк // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2012. – Вип. 1(22). – С. 102–108.
16. Гнатенко Є.П. Щодо аналізу стану дебіторської та кредиторської заборгованості на підприємстві / Є.П. Гнатенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : irbis-nbuv.gov.ua.
17. Домбровська Н.Р. Дебіторська та кредиторська заборгованості: проблеми класифікації / Н.Р. Домбровська // Інноваційна економіка. – 2014. – № 1(50). – С. 182–187.
18. Берсуцький А.Я., Прокоф'єва С.В. Політика управління грошовим потоком підприємств / А.Я. Берсуцький, С.В. Прокоф'єва // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2013. – Вип. 1. – С. 18–21.
19. Марусяк Н.Л. Дебіторська та кредиторська заборгованості як основні фінансові регулятори кругообігу оборотного капіталу підприємства / Н.Л. Марусяк // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2. – Т. 2. – С. 139–142.
20. Основні засади грошово-кредитної політики на 2017 рік та середньострокову перспективу, схвалені Рішенням Ради Національного банку України від 21 грудня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=41556547>.
21. Звіт Рахункової палати України за 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16748714/Zvit_RP_2015.pdf.
22. Луніна І.О. Ризики довгострокової платоспроможності держави / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2017. – № 4. – С. 7–21.
23. Розвиток державних фінансів України в умовах глобалізації : [кол. моногр.] / І.О. Луніна, О.О. Булана, Н.Б. Фролова та ін. – Київ, 2014. – 296 с.